

РЕХАБИЛИТАЦИЈА ПОЛИТИЧКИХ
ОСУЂЕНИКА И ЊЕНЕ ПРАВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ

Стефан Самарџић,

Рехабилитација политичких осуђеника,
Истраживање првих десет година поступака
рехабилитације у Републици Србији, Службени
гласник, Београд, 2021, 316. стр.

1. Доктор Стефан Самарџић са Правног факултета Универзитета у Новом Саду, један је од ретких који последњих десет година систематски истражује проблеме рехабилитације политичких осуђеника у Србији. Као резултат тих истраживања прво је настала његова докторска дисертација под насловом „Рехабилитација лица осуђених из политичких или идеолошких разлога и њене последице“ коју је одбранио 2017. године на Правном факултету у Новом Саду пред комисијом у саставу: **проф. др Зоран Стојановић, проф. др Јовица Трукуља, проф. др Драгиша Дракић и проф. др Бранислав Ристивојевић (ментор)**. Сада је, као наставак тих истраживања настала књига Рехабилитација политичких осуђеника – Истраживање првих десет година поступака рехабилитације у Републици Србији, коју је објавио угледни издавач Службени гласник из Београда.

Књига је посвећена теми која је код нас актуелна, али упркос томе

није много обрађивана, поготово не с компаративног, а нарочито не са кривичноправног становишта, за које аутор истиче да би морало бити доминантно код института рехабилитације. Предмет Самарџићевог истраживања јесте ближе одређење, (како каже кривично)правне природе рехабилитације лица осуђених из политичких или идеолошких разлога и сагледавање њених правних последица у српском праву. Његова полазна хипотеза јесте да је рехабилитација лица осуђених из политичких или идеолошких разлога по својој правној природи, али и по правним последицама ближа поништавању неосноване осуде. Наиме, у оба случаја на својеврстан начин недостаје материјално правни основ за оптужење, односно осуда је била неоснована, само што се у случају на који се односи закон о рехабилитацији ради о ограниченом кругу (политичких или идеолошких) разлога због којих је осуда заправо била неоснована.

У тежњи да што целовитије, интердисциплинарно и компаративно осветли предмет и полазне хипотезе свог истраживања, аутор је широко конципирао своју монографију. Она је обима 318 страница и садржи пет делова којима претходи увод, а на крају су завршна разматрања. Књига има укупно 556 фуснота, 4 скице, двадесетак графикана и нешто више од тридесет табела.

2. Књига започиње кратким предговором у којем аутор даје информације о томе како, с којим циљем и уз чију подршку је настала ова студија. Након тога, следе уводна разматрања у којима се аутор бави основним појмовним разграничењима рехабилитације, постављањем проблема у виду диференцијације основних питања рехабилитације лица осуђених из политичких или идеолошких разлога, те ближе одређује предмет, циљеве, методе и очекиване резултате истраживања у монографији. Тежишни део рада чине пет амбициозно конципираних делова.

Први део монографије под насловом „Основна питања рехабилитације у кривичном праву“ (стр. 27-53) је пропедевтичког карактера и он се бави теоријско-методолошким и терминолошко-појмовним прецизирањем сложеног кривичноправног института рехабилитације. Аутор се у посебним одељцима детаљно бави појмом и врстама рехабилитације у кривичном праву, као и њиховим међусобним односима. Он је, како истиче полазећи од идеја проф. Снежане Бркић, препознао три сасвим различита правна института, који се сви у нашем правном систему означавају истим термином „рехабилитација“. Исправно је уочио да коришћење ових термина

без икаквог ближег одређења, ствара значајне проблеме у науци кривичног права. Стога се потрудио да повуче дистинкције између значења између рехабилитације основано осуђених лица (која се употребљава у кривичном материјалном и процесном праву) и рехабилитације лица осуђених из политичких или идеолошких разлога, која би морала бити, како аутор исправно тврди, доминантно кривичноправне природе јер тангира питања која су *par excellence* питања кривичног права.

На тој линији аутор је прецизирао појмове редовне и ванредне рехабилитације. У оквиру ванредне рехабилитације он разликује „општу (у ужем смислу) ванредну рехабилитацију неосновано осуђених лица и лица неосновано лишених слободе. Као посебну ванредну рехабилитацију он наводи *специјалну рехабилитацију* – „на посебном закону засновано, поништавање судске или административне одлуке којом се лице осуђено или лишено права из политичких разлога, односно утврђивање да је лице из политичких разлога лишено права без било какве одлуке надлежног државног органа“ (стр. 32). Ово терминолошко разграничење појмова рехабилитације проистиче из убеђења аутора „да и рехабилитација лица осуђених из политичких разлога представља једну врсту рехабилитације неосновано осуђених лица“. Из тих разлога аутор је у својој анализи изнео неколико оригиналних класификација и самостално успоставио фундаменталне појмове. У овом делу рада, аутор је адекватну пажњу поклатио повезаним питањима правних последица осуде и казних евиденција, што је

веома значајно, јер рехабилитацијом престају правне последице осуде, а упис у казнене евиденције се брише, односно поништава (стр. 35–53).

Други део монографије „Редовна и ванредна рехабилитација“ (стр. 550111) се надовезује на први део и у њему се подробно анализирају питања редовне и ванредне рехабилитације, основано и неосновано осуђених лица. Аутор је, уз одређени осврт на њихов историјски развој у нашем правном систему, ове институте обрадио систематично и темељно. Он их означава атрибутом рехабилитације у општем и традиционалном смислу. Посебно се осврнуо на ванредну рехабилитацију (остваривање права лица неосновано лишеног слободе или неосновано осуђеног са основом у кривичном процесном праву). Након тога, примерену пажњу је покљонио и институтима који су по својим дејствима слични редовној и ванредној рехабилитацији, као што су амнестија и помиловање, што је од нарочитог значаја за разумевање одређених дејстава специјалне рехабилитације лица осуђених из политичких или идеолошких разлога (стр. 99–111).

У трећем делу монографије „Специјална рехабилитација у упоредном праву и њени међународни оквири (стр. 113-136) аутор је учинио велики напор да обради **упоредноправни и међународноправни аспекти** специјалне рехабилитације на европском континенту. У оптици његове анализе нашле су се земље са којим наш правни систем углавном дели сродну правну традицију, али овде значајније од тога, дели и заједничко историјско искуство из периода тоталитаризма. Реч је упоредноправној

анализи законских решења у чак 12 држава источне и централне Европе: Немачка, Русија, Пољска, Чешка и Словачка, Мађарска, Румунија, Бугарска, Словенија, Хрватска, Црна Гора и Македонија (стр. 114–129). Поред тога, он се осврнуо на међународне оквири специјалне рехабилитације, донете под окриљем Савета Европе. Анализирајући регулативу у упоредним правним системима, он је све прописе користио на изворним језицима.

Тежишни, четврти и пети део монографије посвећени су специјалној рехабилитацији лица осуђених из политичких или идеолошких разлога и њеним правним последицама у Републици Србији.

У четвртном делу „Специјалној рехабилитацији у српском праву“ (стр. 137-199) аутор је појединачно и детаљно анализирао све одредбе првог Закона о рехабилитацији из 2006. и одредбе другог Закона о рехабилитацији из 2011. године. Акцент је ставио на важећи Закон о рехабилитацији из 2011. године, на његове одредбе и примену (врсте специјалне рехабилитације, право на подношење захтева којим се покреће поступак за специјалну рехабилитацију, надлежност суда, решење о специјалној рехабилитацији и његова дејства, стр. 155-195). При томе је приказао и подробно анализирао поједине аспекте истраживања судске праксе. Важно је истаћи да је аутор осим основног кривичноправног приступа проблематици, темељно анализирао одредбе других грана права, које су нужно повезане са правним последицама специјалне рехабилитације које су предвиђене законом. Обрађена су питања у вези са враћањем имовине

одузете кривичном санкцијом конфискације, питања права на посебан стаж, пензијско и здравствено осигурање, али и референтне законске одредбе о организацији и надлежностима судства. Аутор је, упоређујући са процесним правилима поступака редовне и ванредне рехабилитације према Законикау о кривичном поступку, анализирао релевантне норме ванпарничног, односно парничног поступка.

Сагледавајући свестрано нашу регулативу, он је у овом делу исправно закључио да се ради о једном „хибридном“ поступку, у коме се могу поништавати и мењати правноснажне кривичне пресуде, у погледу којих поступајући суд закључи да су биле донете из политичких или идеолошких разлога. На крају овог дела аутор се критички осврнуо на остале мере за правно превазилажење ауторитарне прошлости (отварање досијеа тајних служби о грађанима Србије, лустрације, Закона о одговорности за кршење људских права из 2003. и др.). Ту су и веома занимљива поређења одређених дејстава редовне, ванредне и специјалне рехабилитације у српском праву. Могуће правце у законодавном третирању ових сложених правних питања, он илуструје следећим речима: „У складу са важећим ЗКП, који више не познаје наведену забрану понављања поступка, чини нам се да би управо понављање кривичног поступка из одређених Законом предвиђених разлога, али евентуално и коришћење захтева за заштиту законитости могло бити адекватан правни механизам за исправљање недостатака учињених у послератним политички мотивисаним поступцима. Ово сматрамо да би од нарочитог значаја

могло бити у великим историјским и идеолошким значајним поступцима, који и данас дубоко цепају српско национално биће“ (стр. 199).

Посебно значајан и вредан је пети део монографије „Истраживање судске праксе у вези са специјалном рехабилитацијом у Републици Србији“ (стр. 201-252). Аутор је у њему презентовао резултате властитих вишегодишњих емпиријских истраживања судске праксе наших судова у области рехабилитације лица осуђених из политичких разлога. Он је детаљно изложио „ширину статистичког скупа (популације), те одређивање његовог односа са оквиром узорка и напослетку начинима формирања, али и провере репрезентативности свог узорка“ (стр. 201). Његово истраживање је обухватило укупно 4.189 судских решења о специјалној рехабилитацији, која се односе на 5.402 лица. Узорком је обухватио решења, са мањим или већим одступањима, свих 26 виших судова на територији Републике Србије, у периоду од 2006. до 2016. године, обухватајући десет година примене оба закона о специјалној рехабилитацији. Резултати истраживања су представљени, поред текстуалног дела и са тридесетак табела и графикана. Квалитет емпиријског истраживања аутора и на њему заснованих закључака урађен је по највишим стручним стандардима. Изложени закључци овог емпиријског истраживања представљају немерљив допринос нашој правној, нарочито кривичноправној теорији, али и судској и законодавној пракси.

У **Завршним разматрањима** (стр. 253-264) аутор је сумирао резултате теоријске анализе релевантних кривичноправних института,

упоредноправних решења и међународноправних норми, те емпиријског истраживања судске праксе. Он је извео закључке о свим конститутивним елементима појма рехабилитације лица из политичких или идеолошких разлога и сагледао и описао све њене правне последице. Осврћући се на постојећа законска решења, дао је адекватно теоријско одређење ове специјалне рехабилитације, коју исправно сврстава у рехабилитацију неосновано осуђених лица, али из посебних, политичко-идеолошких разлога.

У прилогу монографије дат је сажетак на српском и енглеском језику и на 20 страница (стр. 269-289) списак коришћених извора (литература) укључујући и преглед свих бројева Службеног гласника у којима су објављени подаци о рехабилитованим лицима и спискови анализираних судских решења о специјалној рехабилитацији (стр. 291-318).

3. Тема монографије Стефана Самарџића је теоријски релевантна и друштвено актуелна, тако да се његово истраживање показало вишеструко корисно. Концептуални оквир теме и структура монографије указују да је аутор одабрао и као предмет свог истраживања поставио кључна питања теме, да је добро формулисао предмет, циљ и задатке истраживања. Определивши се за мултиметодолошки и компаративни приступ, он је успешно обавио истраживање на конкретно-историјском и на апстрактно-теоријском нивоу.

Учинио је један свеобухватан и детаљан приступ у приказивању рехабилитације политичких осуђеника у Србији у савременим правним системима и код нас. Консултовао је бројну стручну литературу и солидно

утемељио своју анализу и ставове. Избегао је терминолошке спорове трудећи се да повуче дистинкције и прецизира значења између редовне и ванредне рехабилитације, те њихових подврста, али и других спорних појмова и термина.

Овај рад краси јасан и разговетан начин казивања, суптилна и аргументована анализа и свестрано критичко испитивање добрих и спорних страна појединих теорија о рехабилитацији у опште и посебно о специјалној рехабилитацији. Ауторово излагање је занимљиво, систематично, стил јасан, а језик дотеран. Посебно треба истаћи његово добро познавање различитих области кривичног права, уставног права и компаративних решења, као и зрелост његове анализе и заузимање сопствених ставова о свим спорним питањима којима се бавио. Као резултат своје свеобухватне анализе, дао је веома квалитетне предлоге *de lege ferenda*, у смислу будућих измена законских решења у вези са специјалном рехабилитацијом као својим основним предметом, али и у погледу великог броја питања из домена других анализираних института.

Документациона димензија анализе је веома богата, јер је праћена неопходним подацима и показатељима из литературе (стручни радови, правни извори, политички документи, извештаји, мишљења и препоруке, електронски портали - веб-сајтови (линкови)). Аутор је дао прецизне податке који омогућавају приступ свим званичним издањима референтних службених гласила, у иностраном и домаћем праву. На овај начин он је омогућио непосредан увид читаоцима у практично све коришћене

правне изворе, што даје изванредан квалитет у смислу научне проверљивости аргумената, на основу којих он изводи релевантне закључке.

Шири, друштвени значај ауторових истраживања и закључака о рехабилитацији лица осуђених из политичких или идеолошких разлога огледа се у чињеници да сви носиоци власти морају имати у виду да злоупотреба права у циљу установљавања власти једне идеологије, не може бити солидан темељ државе. Кривично право је моћан механизам, али се управо зато мора водити рачуна како се користи, и у којој мери је подобно средство за својеврсну ревизију историје. Унапређењем и побољшавањем процеса рехабилитације лица осуђених из политичких или идеолошких разлога сузбија се политичко манихејство и потенцијално успорава ланац подела у друштву које разарају српско национално биће.

У нашем правосудном систему, али ни у науци кривичног права, па ни правној науци уопште, више од десет година након доношења закона о рехабилитацији, до сада нисмо имали јасну слику о рехабилитацији политичких осуђеника, нити било какав пресек резултата које је остварила у пракси. У том смислу, у поступању надлежних судова, те још мање у нашој правној науци, уопште није било јасно, шта је овом специјалном рехабилитацијом постигнуто, те је стога ово питање изазивало многе контроверзе. Захваљујући Самарцићевој монографији ова празнина у нашој правној науци је умногоме попуњена. На поменута отворена питања, дилеме и контроверзе аутор је понудио правно релевантне и аргументоване одговоре и предлоге.

Међутим, овом раду се могу упутити и одређене примедбе. У раду је постављен веома велик број питања релевантних за предмет истраживања, али она нису увек на задовољавајући начин аналитички обрађена. Нека су остала на нивоу постављања проблема и теоријске скице. У уводу и првом делу који имају теоријско-пропедевтички карактер ван оптике је остао теоријско-правни и филозофско-правни аспект као претпоставка за разумевање специјалне рехабилитације као предмета истраживања. Реч је о сложеном, по некима апоријском проблему: да ли механизмима правне државе (посебно кривичног материјалног и процесног права) уопште могуће отклонити последице неправне, ауторитарне државе? У новије време јављају се теоретичари који дају негативан одговор на ово питање. Познати немачки теоретичар Јоахим Перлес пише да је правно савладавање прошлости у Немачкој мит а не стварност. Берд Шинеман пледира за критичко преиспитивање Радбрухове формуле и сл. Поједини упозоравају да се са отклањањем последица неправне, ауторитарне државе и остваривањем тзв. транзиционе правде могу довести у питање поједини принципи правне државе и владавине права.

Аутор је уложио велики напор да прецизира појмове и повуче суптилне појмовно-термиолошке дистинкције. Нажалост, у томе није увек успевао. Тако је, на пример, остала недовољно јасна дистинкција између немачког концепта правне државе и енглеског концепта владине права, вербалног деликта и деликта мишљења, дистинкција између појмовних одређења рехабилитације по Закона о рехабилитацији

из 2006. и Закона о рехабилитацији из 2011. Недовољно је осветљена веза која постоји између специјалне рехабилитације, с једне стране и отварања досијеа тајних служби, лустрације и реституције, с друге стране. Проблеми неотварања досијеа тајних служби у Србији су поменути тек узгред. Када се посматра целина, мање је успела анализа у првом и другом делу монографије који су остали недовољно теоријски развијени. На крају, у закључним разматрањима изостала је развијена и целоовита синтеза обимне грађе и резултата истраживања

У целини посматрано вредности и врлине Самарџићеве монографије далеко надвисују њене слабости. Без обзира на поменуте критичке

примедбе, можемо закључити да је он методолошки коректно сакупио на једном месту, успешно систематизовао и обрадио кључна питања рехабилитација лица осуђених из политичких или идеолошких разлога и њене правне последице, тако да његов рад представља вредан прилог изучавању ове сложене и недовољно истражене теме. Резултати до којих је он дошао у својој монографији заслужују пажњу и они представљају значајан допринос нашим научним сазнањима о рехабилитацији политичких осуђеника.

Проф. др Јовица Тркуља